

Толкач А. М., старший викладач

Пророченко В. В., студент гр. КПП-162

Національний університет «Чернігівська політехніка» (м.Чернігів, Україна)

МЕДИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ КРИТЕРІЇ НЕОСУДНОСТІ

Питання про неосудність у кримінальному праві виступає однією з головних проблем не тільки кримінального законодавства, а й судової психіатрії. Учення про неосудність досить складне, оскільки воно розвивалося і може розглядатися лише у взаємозв'язку з правовими, філософськими, психологічними критеріями. При цьому правильне з'ясування поняття неосудності і визначення її критеріїв є важливою гарантією від необґрунтованого притягнення особи до юридичної відповідальності або, навпаки, від неправомірного звільнення від неї, максимально сприяє забезпеченню інтересів, захисту законних прав осіб, які страждають психічними розладами, і вибору адекватних заходів профілактичного впливу з метою попередження вчинення суспільно небезпечних діянь у майбутньому.

Вивченням різних аспектів неосудності займалися такі вчені як Ю.М. Антонян, Ю.С. Богомягков, С.В. Бородін, Ю.А. Внукова, О.В. Зайцев, В.А. Клименко, Р.І. Міхеєв, В.С. Трахтерова та інші. При цьому кожен вчений розглядав критерії неосудності по-різному.

Теоретично основним критерієм правильного вирішення проблеми неосудності і в науковому, і в практичному плані є матеріальне осмислення психічної діяльності людини, яку слід розглядати через сукупність вольових проявів.

Як відомо осудність є однією із найважливіших передумов вини. Положеннями ч. 1 ст. 18 КК України визначено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [1].

Тільки ті дії і вчинки, в яких людина може усвідомлювати значення своїх дій, роблять її відповідальною за те, що вона робить, лише в цьому випадку закон має право вимагати від особи здійснення тих чи інших дій або ж зовсім утриматися від них.

Положення ч. 2 ст. 9 КК України визначають, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру [1]. Таким чином, неосудність - це характеристика особи, яка вчинила заборонене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. По-перше, неосудність – це нездатність особи усвідомлювати фактичний характер своїх дій (бездіяльності), а по-друге, нездатність усвідомлювати суспільну небезпеку цих дій (бездіяльності) або керувати ними.

У українському кримінальному законі до поняття неосудності підходять за допомогою двох критеріїв: медичного (біологічного) та юридичного (психологічного) [2, с. 115].

Медичний критерій неосудності можна розглядати по-різному. По-перше, медичний критерій неосудності можна розуміти як юридичний факт, пов'язаний з наявністю у особи хворобливого розладу психіки певного виду. Вказане значення використовується при вирішенні питання про неосудність стосовно конкретного випадку і конкретною людиною.

По-друге, медичний критерій можна охарактеризувати як описані в законі форми патологічних (хворобливих) станів психіки. В цьому значенні медичний критерій неосудності використовується як законодавча модель, що виступає підставою для неосудності як специфічної законодавчої конструкції.

Медичний критерій включає в себе всі можливі психічні захворювання, які істотно впливають на свідомість і волю людини. У положеннях ч. 2 ст. 19 КК України закріплено 4 різновиди психічних захворювань: хронічні психічні захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство або інший хворобливий стан психіки.

Хронічне психічне захворювання – це хвороба, яка проявляється в порушенні нормальної психічної діяльності, що впливає на здатність особи правильно сприймати навколишню дійсність і керувати своїми діями (бездіяльністю). Все це виражається в розладі пізнавальних психічних процесів. До цих захворювань відносять: шизофренію, епілепсію, маніакально-депресивний психоз тощо. Перераховані розлади відносяться до неухильно прогресуючим або до таких, що взагалі не лікуються. Іноді при таких захворюваннях у хворого можливі проміжні покращення стану.

До захворювань, які несуть тимчасовий розлад психіки, відносять такі розлади як: алкогольні психози, біла гарячка, різного роду патологічні афекти. Ці стани проявляються у вигляді нападів на свідомість суб'єкта, відрізняються короткочасністю, виникають у зв'язку з комплексом зовнішніх факторів. Особливістю даних розладів виступає складність їх встановлення, оскільки, як правило, до моменту початку розслідування злочину свідомість суб'єкта злочину або повністю відновлюється, або симптоми розладів носять нечіткий розмитий характер. У зв'язку зі складністю процесів, що протікають при тимчасових психічних розладах, їх не завжди може встановити особа, що розслідує певний злочин, провести необхідні заходи для їх процесуального закріплення.

Що стосується недоумства, то можна виділити такі його форми: ідіотія (найбільш глибокий ступінь розумового недорозвинення), ембіцильність (менш глибокий ступінь розумового недорозвинення), дебільність (легка ступінь розумового недорозвинення). Разом з тим «затримка психічного розвитку», яка з одного боку підпадає під дані критерії не виступає визначальною ознакою медичного критерію неосудності, а отже, необхідно

констатувати відсутність стану неосудності у суб'єкта суспільно небезпечного діяння у такому випадку [3, с. 142], [4, с. 26].

Під іншими хворобливими станами психіки розуміються такі розлади у психічній діяльності людини, що не охоплюються трьома видами психічних захворювань, які були розглянуті вище. Сюди слід віднести важкі форми психастенії, явище абстиненції тощо, які за свої психопатичні порушення можуть бути прирівняні до психічних захворювань.

Встановлення медичного критерію не дає підстав для висновків про неосудність особи на час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом.

Наявність медичного критерію є лише підставою для встановлення юридичного критерію, який допомагає остаточно визначити стан неосудності.

Юридичний критерій неосудності виражається в нездатності особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними саме внаслідок наявності психічного захворювання, тобто критерію медичного. Юридичний критерій неосудності виражений двома ознаками: 1) інтелектуальна - особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність); 2) вольова - особа не могла керувати ними. Під «своїми діями» (бездіяльністю) мають на увазі не будь-яку поведінку психічно хворого, а тільки ті його суспільно небезпечні дії (бездіяльність), що передбачені певною статтею КК України.

Інтелектуальна ознака критерію неосудності знаходить свій прояв, по-перше, в тому, що особа не здатна усвідомлювати фактичну сторону, тобто не розуміє справжнього змісту своєї поведінки, а тому не може розуміти і його суспільну небезпеку. По-друге, інтелектуальна ознака знаходить свій вияв ще і в тому, що особа не здатна усвідомлювати того, що її дія має суспільно небезпечний характер. У ряді випадків це не виключає того, що особа при цьому розуміє фактичну сторону своєї поведінки. Вольова ознака критерію неосудності свідчить про такий ступінь руйнування психічною хворобою вольової сфери

людини, коли вона не може керувати своїми діями (бездіяльністю). Відомо, що вольова сфера людини завжди органічно пов'язана зі сферою свідомості. Тому у всіх випадках, коли особа не усвідомлює своїх дій (бездіяльності), вона не може і керувати ними.

Однак можливі й інші ситуації, коли особа усвідомлює фактичну сторону своєї дії, може усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій і їх наслідків, проте не може керувати своєю поведінкою. Зазначені особливості інтелектуальної і вольової ознак зумовили те, що в кримінальному законі вони розділені між собою сполучником «або». Таким чином, законодавець підкреслив не тільки їх відносну самостійність, але, головне, він закріпив їх рівне значення при визначенні неосудності особи [2, с. 120-121].

Таким чином, наведену в законі сукупність ознак, які характеризують неосудність, називають формулою неосудності. Причому до цієї формули включені як медичні, так і юридичні ознаки. Поєднавши в цій формулі медичні і юридичні ознаки, законодавець у такий спосіб увів поняття неосудності в чіткі, суворо окреслені законом межі.

Юридичний критерій містить у собі ознаки, які визначають ступінь тяжкості захворювання, глибину враження психіки, ступінь впливу психічного захворювання на здатність усвідомлювати характер вчиненої дії, його наслідки і керувати своїми вчинками.

Це свідчить про нерозривний зв'язок медичного і юридичного критеріїв, що і зумовило необхідність закріпити змішану формулу неосудності. Отже, особа може бути визнана неосудною тільки тоді, коли встановлена одна з ознак юридичного критерію на підставі хоча б однієї з ознак медичного критерію.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року No 2341-III (з под. змінами і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Дата звернення: 24.03.2020).

2. Зайцев О.В. Деякі проблеми визначення формули неосудності у кримінальному праві України. Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. № 1(4). С. 113-123.

3. Внукова Ю.А. Неосудність та обмежена осудність як кримінально-правові категорії. Вісник Академії адвокатури України. 2014. том 11 число 1(29). С. 139-147.

4. Топчій В.В., Дідківська Г.В., Мудряк Т.О. Кримінальне право України . Загальна частина. Навчальний посібник у схемах. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 344 с.